

نگهداري و مشاركت در منابع: تضاد يا تكامل

فصلنامه اطلاع رسانی، دوره ۱۰، شماره ۲

نوشته: بابک پرتو

کلیدواژه ها

• حفاظت و نگهداري مواد کتابخانه اي • مشاركت در منابع • امانت بين کتابخانه اي • مواد ميكرو.

چكیده

وجود سازگاري يا تضاد در امر حفاظت و نگهداري و سهيم شدن کتابخانه ها در منابع يکديگر، هدف بررسي حاضر است. کتابخانه ها از يك طرف، با شرکت در طرح مشارکت درصد گسترش ارزشهای علمي منابع خود هستند و از سوي ديگر، با پايين آوردن سطح استفاده از مواد و جابه جايي آن، جهت کاهش هزینه های حفاظت تلاش مي کنند. به نظر مي رسد کاغذي که نوشته بر روي آن چاپ مي شود و محيط نگهداري مواد، از شرکت کتابخانه در طرح مشارکت، براي مواد خطر بالقوه تري محسوب مي گردد.

از مشکلات عمده در اين راه، تعريف و کاربرد دقيق اصطلاحات حفاظت و نگهداري و نوع مشارکت است. در اين مورد، بين موادي که بايد به شکل اصلي خود نگهداري شوند و آنهایی که بايد محتوای فکريشان را حفظ کرد، شايسته است تفاوت قائل شد. در طرح مشارکت، تنها دسته اخير وارد مي شوند. تهيه نسخه مجدد و تبديل به اشکال ميكرو، تنها دسته اخير وارد مي شوند. تهيه نسخه مجدد و تبديل به اشکال ميكرو، نوعي از حفاظت است که مي توان قبل از امانت دادن، به منظور رفع تضاد بين دو هدف مذکور انجام داد. فائق آمدن بر مشکلات تهيه اشکال ميكرو و نسخه های تکراري، و نحوه استفاده از آنها بايد مورد توجه کتابخانه ها قرار گيرد.

پيشرفتهای فني، توجه بيشتر به فهرستنویسي و رده بندي مواد ميكرو، تدوين مقررات امانت بين کتابخانه اي، استفاده از طرحهای تعاوني و هدايت کتابخانه های عضو شبکه به وسيله سازمانهای ملي، مي تواند ضمن کاهش مشکلات موجود و هزینه های اجرايي، منافع مشارکت در طرح را افزايش دهد.

در نهايت، بالا بردن کیفیت مواد مورد استفاده، اسيدزدايي و بهبود شرايط محيطي، به همراه توجه به عوامل انساني و آموزش مدیریت کتابخانه ها و رفع اشکالات فني مي تواند ضامن موفقیت برنامه های در دست اجرا باشد.

نگهداري و محافظت از مواد کاغذي و سهيم شدن کتابخانه ها در منابع يکديگر، مسائلي را در زمينه سازگاري دو هدف مذکور پيش آورده است. آشکار است که امانت دادن مواد، عمر آن را به واسطه فرسودگي فزيکي مواد کم مي کند و در ضمن به نظر مي رسد امانت دادن مواد به ساير کتابخانه ها، از نظر اقتصادي مقرون به صرفه نخواهد بود. زيرا منجر به افزايش هزینه نگهداري مواد خواهد شد. از طرف ديگر، موادي که ارزش "نگهداري" دارند، اگر در طرح مشارکت منابع شرکت نداشته باشند بسياري از ارزشهای علمي و دانش اندوزي خود را از دست خواهد داد.

سهيم شدن در منابع، از زمره کم خطرترين _ و اگر نه کمترین _ خطرها براي "مجموعه" به شمار مي رود. خطر اصلي، در کاغذي است که نوشته روي آن چاپ مي شود و محيطي که کتاب در آن نگهداري مي گردد. تخمين زده شده است که: عمر مورد انتظار کتابهایی که امروزه منتشر مي شوند ۳۰۰ سال کمتر از کتابهای منتشره در قرن شانزدهم ميلادي است (تخمين زده شده که ۱/۴ تا ۱/۳ مجموعه کتابخانه های تحقيقاتي آمريکا در حالت ناپايدار و خطرناکي به سر مي برند). گرچه در مورد مجموعه کليه کتابخانه ها نمي توان با اطمینان و دقت سخن گفت؛ اما آشکار است بخشي از مجموعه هر کتابخانه اي در دنيا، در حالت متزلزل و ناپايداري به سر مي برد. سهم عمده علل فساد مواد کتابخانه اي به شرايط بد آب و هوا مربوط است: حرارت ۱۸ تا ۲۴ درجه سانتیگراد و رطوبت ۴۵ تا ۵۵ درصد، مي تواند شرايط مناسب براي جلوگیری از فساد بيشتر اين مواد محسوب گردد.

بخشي از مشکلات بحث در مورد "حفاظت"، اين است که کتابداران در کاربرد اين اصطلاح دقيق نيستند، و معني دقيقی براي اصطلاح مذکور در اختيار ندارند. تقريباً به اندازه تنوع مواد، تنوع حفاظت وجود دارد: صحافي، مرمت، اضافه کردن نسخه های تکراري، چاپ مجدد، گرفتن ميكروفيلم و گرفتن فتوکپی بر روي کاغذهای بدون اسيد و هر کدام از کاربردهای تکنولوژی جديد براي حل مسئله حفاظت، تماماً در حیطه تعريف حفاظت قرار مي گيرند. حتي تنوع بيشتر تکنیکها را مي توان در ضبط صدا، عکسبرداری، نوارهای مغناطیسي، نوارهای ويدئو و دیسکهای کامپيوتری يافت _ روشها و اشکالي که با گذشت زمان، براي نگهداري اطلاعات علمي و فني ابداع شده اند.

در اینجا، بيشتر نظر بر بحث پيرامون متون چاپي است، حتي در اين رده منفرد از مواد که وسيع به نظر مي رسند، ما بايد براي هر مسئله زوال و فساد مواد، راه حل بخصوصي عرضه نماييم. در رده بندي مواد داراي مسئله، تفاوتی اساسي وجود دارد: آنهایی که بايد در شکل اصلي خود نگهداري شوند، و آنهایی که تنها بايد محتوای فکريشان را حفظ کرد، براي گروه اول، بايد کلمه "نگهداري" را به کار برد که شامل بخشي بزرگ از مواد است. نگهداري (Conservation) از نظر فني به معنای مرمت و اعاده نمودن وضع به صورت اوليه فزيکي خود است. اين مواد عمدتاً شامل نسخ دستنوشته و کتب کمیابی است که به ندرت امانت داده مي شوند و اگر در حالت شکننده اي قرار داشته باشند، هرگز امانت داده نمي شوند. در نهايت و به طور خلاصه، موادي که بايد در شکل اوليه شان حفظ گردند و براي برخي محققان ارزش حياتي دارند، در دامنه بحث مشارکت در منابع و نگهداري قرار نمي گيرند.

اصطلاح "حفاظت" (Preservation) براي گروه ديگري از مواد به کار مي رود؛ موادي که از نقطه نظر محتوای فکري نگهداري مي شوند و شامل طيفي وسيع و متنوع اند. نشریات و روزنامه ها به علت انبوهي و غالباً شکنندگیشان، معمولاً محتاج تهيه فتوکپی و ميكروفيلم هستند، که نوعي از حفاظت قبل از امانت دادن کتابخانه به شمار مي روند. کتبي که پس از اواسط قرن حاضر انتشار یافته اند و ناشران آنها، کاغذهایي از خمير چوب (Wood pulp) را در مقیاسهای وسيع به کار

برده اند، احتیاج به کاری مشابه دارند. این دو گروه از مواد، غالباً به علت دارا بودن صفحات شکننده، عمده مسائلی را که از تضاد احتمالی بین حفاظت و شراکت در منابع بر می خیزد، ایجاد می کنند. ولی روشهای تثبیت شده حفاظت و عمدتاً تهیه میکروفیلم، تولید مجددی را سبب می شود که به نوبه خود می تواند نسخ لازم برای امانت دادن را تامین کند و بنابراین قادر خواهد بود بسیاری از تضادهای بین دو هدف را حل نماید.

در حالی که تهیه میکروفیلم، رایجترین روش حفاظت است، اما دارای نقایصی نیز هست. روش مذکور، برای مجلدات صحافی شده و عمدتاً آنهایی که مورد صحافی مجدد قرار گرفته اند مناسب نیست _ به نحوی که در برخی مواقع منجر به نابودی تدریجی مواد چاپی خواهد شد. مجلدات مذکور را اغلب به سادگی نمی توان در نقطه ای قرار داد که دوربین بتواند از قسمتهای دلخواه آن فیلم بردارد و بنابراین مامور تکثیر، یا باید شیرازه های صحافی را از هم باز کند (که به نابودی جلد منجر می شود) و یا اینکه از گرفتن عکس و تهیه کپی صرف نظر نماید. علاوه بر آن، استفاده از این روش، به وسایل و تجهیزات گرانقیمتی که بایستی در محلی نصب شوند نیاز دارد. لذا با در نظر گرفتن مشکلات مذکور و مشکلاتی که در مورد تهیه میکروفیلم وجود دارد، باید سعی کرد که ناشران را به استفاده از کاغذهای بدون اسید در تولید محصولاتشان مجبور نماییم.

با این حال، تهیه و گرفتن میکروفیلم دارای فوایدی نیز هست. اکثر کتابخانه های تحقیقاتی، از نسخه اصلی فیلم می گیرند، و نگاتیو فیلم را نگهداری کرده و پوزیتیو آن را به متقاضیان می فروشند. در چنین شرایطی، نگاتیو نگهداشته شده نیز، برای نسخه های بعدی مورد تقاضا، به صورت یک "منبع" درمی آید _ به نحوی که نسخه اصلی دیگر جهت فیلمبرداری دست به دست نمی شود. کتابخانه هایی که فیلم را خریده است، نسخه خریداری شده را به عنوان بخشی از مجموعه خود نگهداری می کند و محلی برای اشتراک منابع جهت کتابخانه های دیگر می گردد.

رشد مواد مورد اشتراک به شکل میکرو در واقع افزایش مجموعه ها با خرید میکروها، دو سنوآل اساسی را پیش می آورد. روشن است که کتابخانه ها اتکای بیشتری بر منابع به شکل میکروفیلم پیدا می کنند و طبیعی است که باید نسبت به موقعیت میکروها حساسیت بیشتری پیدا کنند. معمولاً کتابدارانی که با میکروها کار می کنند و خدمات خود را در ارتباط با مجموعه بزرگی از آنها ارائه می دهند، از ناراحتی و خستگیهایی که پیش می آید شکایت دارند. امروزه غالباً پرسیده می شود که با معجزه هایی که در صنایع تصویری پیش آمده، علت تکیه بر چنین وسایل ضعیفی برای خواندن میکروفرمها چیست؟ به نظر می رسد که راه حل، وارد آوردن فشار از سوی کتابخانه ها به تولیدکنندگان، در راه توسعه وسایل خواندن میکروفرمها باشد؛ با پیشرفتهایی که در زمینه تکنولوژی تولید وسایل فیلمبرداری پیش آمده، می توان عکسبرداری را بدون صدمه رساندن به صحافیها انجام داد و نسخه های متعددی از کتابها تهیه کرد. ماشینهای مذکور، همراه با استفاده از کاغذهای بدون اسید، برای اشتراک در منابع، بدون صدمه رساندن به نسخه اصلی و در واقع برای جایگزینی منطقه ای کتب زوال پذیر با نسخه های محکم و با دوام، فرصتهای جدیدی فراهم می آورد.

در ضمن، باید از اهمیت روزافزون میکروفرمها در مجموعه خود آگاه باشیم. آنها در واقع، یتیمان کتابخانه ها هستند. این مواد، به ندرت به طور کامل فهرست نویسی می شوند. و از همین رو و به دلیل این غفلت، میکروفرمها کمتر از آنچه که در محتوایشان وجود دارد مورد استفاده قرار می گیرند. نهایتاً باید در راستای یک طرح ملی تعاونی برای گسترش سوابق کتابشناختی میکروفرمها فعالیتهایی به عمل آید. اگر دسترسی به مواد مذکور همچنان از سایر مواد کمتر باشد، اکثر تلاشهای ما در امر حفظ و مشارکت در منابع بی ثمر خواهد بود.

کتابهای دارای صفحات شکننده، در هر شرایطی از صحافی که باشند، به جایگزینی با یکی از اشکال برای استفاده محلی یا امانت دادن احتیاج دارند. مسئله دیگر در بحث کلی حفاظت مجموعه ها، به آن دسته از مواد جلد شده ای مربوط می شود که صفحات شکننده ای ندارند؛ اما دارای صحافی آسیب پذیر و صدمه دیده اند. در این مورد خاص، تضاد بین اشتراک در منابع و حفاظت آشکار است. مجلدات مرمت یا اصلاح شده _ بخصوص وقتی که قرار است در فاصله ای دور به امانت داده شوند _ در معرض خطر صدمه دیدن هستند و باید مراقبت ویژه ای از آنها به عمل آید. در این راستا کارکنان، باید دستورالعملهای مشخصی برای بسته بندی مواد ارسالی و عودت مواد دریافتی در اختیار داشته باشند و در صورت امکان، باید بسته ها را بیمه کرد. خوشبختانه مواد مذکور، کوچکترین گروه از مواد امانت گرفتاری یا مواد امانت داندنی هستند و بنابراین حفاظت تام از آنها کاملاً امکان پذیر است.

در مجموع، تنوع روشهای نگهداری، استفاده از نسخه های مکرر و یا دوباره تولید شده، و سیاست و روشهای حاکم بر امانت بین کتابخانه ای می تواند مجموعه ها را _ بخصوص مدارکی را که دارای صحافی و اوراق شکننده هستند _ در برابر خسارتهایی که ممکن است اشتراک در منابع پیش آورد حفظ نمایند. به عنوان آخرین راه حل، کتابخانه می تواند از امانت دادن بخشی معین از مجموعه _ براساس شرایط خود _ خودداری نمایند. البته حتی المقدور باید از چنین انتخابی اجتناب نمود؛ زیرا امروزه، اشتراک در منابع، مانند نگهداری مشارکتی حیاتی در دنیای آموزش است. عمل مذکور، عملی سخاوتمندانه است که دارای پاداش خاص خود است.

اصل منافع متقابل، براساس سنت طولانی و فعل همکاریهای بین کتابخانه ها برقرار گردیده است. از ابتدائی ترین اشکال چنین همکاریهایی، امانت بین کتابخانه ای تحت مقررات معین و پذیرفته شده است. مقررات مزبور، غالباً حفاظت بیشتری برای مواد، نسبت به استفاده محلی قائل می شوند. به عنوان مثال، در ایالات متحده، انجمن کتابداران امریکا فعالیت مذکور را رهبری کرده و مقررات خاصی برای آن وضع نموده است. و دنبال آن در این کشور، کتابخانه ها برای اشتراک منابع، سازمانهای محلی، منطقه ای و ایالتی تشکیل دادند.

توافقیهایی که در این زمینه به عمل می آید، برای امانت بین کتابخانه ای امکانات گسترده تری فراهم می کند و برای کتابخانه ها نیز جهت امانت عنوان معینی به صورت نسخه تهیه شده ای از آن، فرصتی پیش می آورد. بنابراین قوانین امانت، در خود عنصری از حفاظت مجموعه ها را در بر دارد. از فواید آشکار تعاون بین کتابخانه ای، حفاظت مواد کتابخانه ای است. با تاسیس مراکز توسعه و تشویق امانت بین کتابخانه ای در مناطق گوناگون _ و ترجیحاً در یکی از کتابخانه های فعال آن منطقه _ تمام اعضا می توانند در هزینه های تسهیلات خاص، تجهیزات گرانقیمت، تربیت و آموزش کارکنان شریک شده و هزینه سرانه را برای کتابخانه های انفرادی کاهش دهند.

هیچ کتابخانه ای نباید و نمی تواند هر مدرکی را در صورت احتیاج، حفظ کند. در این زمینه، کوشش تعاونی، مسوولیت حفاظت و نگهداری را تقسیم می نماید. تقسیم بندی به صورت منطقه ای، ملی و یا برحسب نوع کتابخانه، برحسب موضوع و یا قدمت مواد، می تواند به میزان بسیار زیادی از سنگینی بار هر کتابخانه بکاهد. همچنین این نحوه تقسیم

کار، سبب می شود که سوابق نگهداری عناوین در هر کتابخانه مشخص شود _ به نحوی که هر کتابخانه از محل عنوان یا نسخه مورد درخواست خود آگاهی خواهد داشت. در کشورهای پیشرفته سوابق عناوین نسخه های حفاظت شده را در نظامهای پیوسته _ (On line) ای چون ARLR, LIN, OCLC و غیره نگهداری می کنند. البته نگهداری سوابق مذکور در نظامهای دستی نیز، امکان پذیر است. لذا، این کوشش تعاونی را نباید تا برپایی و ایجاد نظامهای ماشینی پیوسته، به تاخیر انداخت.

ارزش همکاریهای تعاونی در حفاظت و اشتراک منابع و لزوم رهبری سازمانهای ملی در این امر، باید مجدداً مورد تأکید قرار گیرد. در کتابخانه بریتانیا (British Library)، برای کتاب خوانی (book scanning) روشی اجرا می شود که به صورت تجاری قابل عرضه است. در روش مذکور، مواد چاپ شده به شکل بازخوانی ماشینی (Machine Readable) در می آید. گزارشهایی که درباره این روش انتشار یافته، مشخص می کند که تبدیل به سرعت انجام شده و در هنگام انتقال نوشته ها به اسناد و کتب نیز، هیچ گونه خسارتی وارد نمی آید. علاوه بر این، پس از اینکه مواد به صورت رقمی (digital) درآمد، می توان بارها بدون محدودیت و بدون اینکه خسارتی به تصاویر وارد آید، نسخه برداری را تکرار کرد.

کتابخانه کنگره (Library of Congress) در حال حاضر، بر روی برنامه ای آزمایشی کار می کند که از یک بازخوان (Scanner) برای انتقال تصاویر به دیسک، استفاده می نماید. برنامه مذکور دو مرحله دارد: اول، انتقال مواد چاپی به دیسکهای رقمی (digital discs)، و دوم، انتقال تصاویر رقمی (graphic images) به صفحه های ویدیویی (Video discs). پس از اتمام دو مرحله انتقال، مواد انتقال یافته در پایانه های کتابخانه (terminals)، بدون تاخیر قابل دسترسی هستند. پس از مدتی، انتقال تصاویر به محل های دورتری نیز امکان پذیر است. براساس گزارشی، طی یک برنامه سه ساله، کتابخانه کنگره می تواند نشریات ادواری، نسخ دستنویس، میکروفورمها، نقشه ها و صفحات موسیقی، اسلایدها، فیلمهای سینمایی و غیره را در نظام مذکور وارد نماید. همزمان، کتابخانه کنگره در حال اجرای برنامه عمده ای برای اسیدزدایی (deacidification) کتب چاپی است و امید است که با پیشرفت تکنولوژیهای مربوط، حاصل برنامه در سطح دنیا برای کتابخانه ها و مراکز آرشیوی مفید واقع شود.

برنامه های دیگری نیز، با ماهیتهای مشابه در مناطق مختلف در حال اجراست. کتابخانه های ملی در سطح کشورها، باید رهبری و مسوولیت برنامه های مذکور را به عهده بگیرند؛ زیرا ابزار مذکور در این مرحله، برای کتابخانه های انفرادی گران و بسیار پرهزینه اند. از فواید عمده برنامه های مزبور، تقارن حفاظت و اشتراک در منابع است. این روشها، تبدیل مواد چاپی به شکل رقمی را سبب می شوند و نسخه تبدیلی آماده انتقال به کتابخانه های متقاضی می گردد. بنابراین، در کتابخانه های آینده، هیچ گونه تضاد احتمالی بین حفاظت و اشتراک در منابع وجود نخواهد داشت؛ زیرا ارائه یکی از خدمات مذکور، به ارائه جنبه دیگر آن منجر خواهد شد.

مسائلی که در اطراف این بحث وجود دارد، بیشتر عملکرد عوامل انسانی است تا تکنولوژیکی. واضح است که مهمترین مسئله، غفلت کلی مدیریت کتابخانه در مورد حفاظت است. چنین غفلتی ایجاب می کند که سازمانهای ملی، اولویت اهمیت بیشتری به مسئله _ بیش از آنچه در گذشته بدان داده شده است _ بدهند. ما به سرعت به نقطه ای نزدیک می شویم که در بسیاری از کتابخانه ها وجود دارد _ بخصوص آنهایی که دارای شرایط کنترل محیطی نیستند. نقطه ای که دیگر نمی توانیم در اعمالی که لازم است انجام شود تاخیر بیندازیم. ما قبلاً موادی را که غیرقابل جایگزین هستند از دست داده ایم. بنابراین هرگونه تاخیر بیشتر، به مقادیر مواد از دست داده خواهد افزود، زیرا مواد حیاتی به عمری خواهند رسید که در آن تجزیه و فساد سرعت خواهد گرفت. چنین غفلتی بسیار پیش از تهدیدی است که به وسیله اشتراک در منابع بقای مجموعه ها را در معرض خطر قرار می دهد.

البته اگر در برابر مواجهه با مسئله مذکور تا حدی قابل درک است. حدود آن بیش از اندازه هراس انگیز است. هزینه ها بالا خواهد بود، و تکنولوژی لازم برای انجام کار با اینکه موجود است، اما برای همه قابل دسترسی نیست. رهیافتهای تعاونی به مسئله و پیشرفتهای تکنولوژیکی باید مورد تشویق قرار گیرد. آگاهی روزافزون از این خطر سبب شده است، کتابداران قبول کنند که جهت جلوگیری از پیشرفت خطر باید تدابیر مهمی اندیشیده شود. حتی در بهترین شرایط اجرای پروژه ها آسان و کم خرج نیست. اما کتابداران به عنوان حافظان اصلی میراث های فرهنگی و مشوقان اولیه توسعه دانش و آموزش، نباید و در واقع نمی توانند از این موانع بهراسند.

با درک مسئله و شروع فعالیتهای عملی، باید نکاتی را به خاطر داشته باشیم. ما باید به خاطر داشته باشیم که احتیاجات محلی، برای حفاظت و الزامات اشتراک منابع، مانند هم هستند و تضاد بین آنها، در محدوده زمانی و مکانی خاصی پیش خواهد آمد. باید به خاطر داشته باشیم که کوششهای تعاونی، سنگینی بار مسئولیت و هزینه را بین کتابخانه ها تقسیم می کند. کتابخانه ها در این مورد، قبل از اینکه سازمانها و انجمنهای ملی اقدام کنند، باید اعمال لازم را انجام دهند. البته در این راستا، رهبری و هدایت آنها اجتناب ناپذیر است.

منابع

- Deal, C.W. "the Administration of International Exchange in Academic Libraries, A Survey", Library Acquisitions, 13, no 3 (89), 199-207.
- Harris, M. "External Users of a University Library. "Australian Academic and Research Libraries, 20 (December 89), 217-219.
- Ison, J.B. "Dynamics of Future Cooperation." Wilson Library Bulletin, 65 (May 91), 41-2+
- Kruger, B. "Automating preservation of Information in RLIN. "Library Rescores and Technical Services, 32 (April 88), 116-26.
- Lenzini, R.T. and Shaw, W, "Creating a new Definition of Library Cooperation: Past, Present and Future Models. "Library Administration Managements, 5(Wint 91), 37-40.

- "Mellon Grant to Support International Cooperation Preservation "Wilson Library Bulletin, 64 (March 90), 14-15.
- Stam, d.H. International Programs in Preservation. "Library Association (1987). 10-16. 10-16.